

Олег Бажан (Київ)

СПРОБИ “УКРАЇНІЗАЦІЇ” КРИМУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1950-х РОКІВ

Процес лібералізації радянського режиму, що розпочався відразу після смерті Сталіна, справив значний вплив на політичну й моральну-психологічну атмосферу в Україні. Початковий період десталінізації українського суспільства характеризувався припиненням масового терору, кампаній боротьби з буржуазним націоналізмом, уповільненням процесу русифікації, зростанням питомої ваги українців як у керівництві республіки, так і всього СРСР. В червні 1953 року на пленумі ЦК КПУ з посади першого секретаря ЦК КПУ звільнено росіянина Л. Мельникова, звинувативши його в русифікації вищої школи й дискримінації місцевих кадрів на Західній Україні. На цьому пленумі за рекомендацією Президії ЦК КПРС керівником республіканської партійної організації вперше обрано українця – Олексія Кириченка (якщо не враховувати короткий термін перебування на цій посаді у 1920-х роках Д. Мануїльського). Підтримка українською політичною верхівкою М. Хрущова у його прагненні здобути владу у Москві призвело до посилення українського фактора як у суспільно-політичному житті республіки, так і всього СРСР. Зростання ролі національного елемента в партійному й державному апаратах, в управлінні господарським і культурним життям закріпив XVIII з'їзд Компартії України, що відбувся у березні 1954 року. Питома вага українців у новообраному ЦК КП(б)У збільшилась з 62% до 72%.

Тенденції до “коренізації” спостерігалися й у державному апараті. У 1953 році заступниками Голови Ради Міністрів УРСР став драматург О. Корнійчук та син відомого західноукраїнського письменника Василя Стефаника – Семен. Згодом збільшилась частка українців і у середній ланці управління республікою.

Широка хвиля “українізації” партійних та державних структур республіки була результатом цілеспрямованих зусиль М. Хрущова у подоланні надмірного централізму й намаганні розширення сфери політичної активності національних еліт. Така направленість у діях із боку союзного уряду простежується під час святкування 300-річчя “возз’єднання” України з Росією. Урочисті збори, виставки, концерти тривали впродовж першої половини 1954 року. Проте центральною подією ювілейних торжеств, стала передача Криму, до складу УРСР.

19 лютого 1954 року під головуванням К. Ворошилова відбулося засідання Президії Верховної Ради СРСР, присвячене розгляду спільного подання Президії Верховної Ради РРФСР і Президії Верховної Ради УРСР про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР. На урочисте зібрання прибули Голова Президії ВР Російської Федерації М. Тарасов, заступник голови ВР РРФСР І. Зимін, а від Української РСР – голова Президії Верховної Ради Д. Коротченко, заступник голови уряду М. Гречуха. Серед запрошених – перший заступник голови виконкому Кримської облради П. Лялін, голови виконкомів Сімферопольської та Севастопольської міських рад М. Катков та С. Сосницький. Спочатку виступив Голова Президії ВР Російської Федерації М. Тарасов, який повідомив про те, що Президія Верховної Ради РРФСР і Рада Міністрів РРФСР, враховуючи територіальну близькість Криму до

України, спільність економіки й наявність тісних господарських і культурних зв'язків визнали доцільним передати Кримську область до УРСР.

“Передача Кримської області сприятиме дальшому зміцненню братніх зв'язків між народами і відповідає загальним інтересам Радянської держави”, – підкреслив Тарасов, після чого оголосив постанову Президії ВР РРФСР про передачу Кримської області до складу УРСР.

В свою чергу, Голова Президії ВР УРСР Д. Коротченко, висловив вдячність Президії ВР РСФСР за благородний вчинок російського народу і наголосив, що “передача Криму УРСР, враховуючи спільність економічного розвитку, територіальну близькість і міцніючі господарські культурні зв'язки між Кримською областю є цілком доцільним і дружнім актом, який свідчить про безмежне довір'я й любов російського народу до українського народу”. В обговоренні взяли участь О. Куусинен, Ш. Рашидов, М. Шверник та інші члени вищого законодавчого органу СРСР. Наприкінці засідання виступив голова Президії Верховної Ради СРСР К. Ворошилов, який зокрема, зазначив, що “...розв'язання всіх територіальних питань між союзними республіками ... ґрунтується на господарсько-економічній доцільності.” Того ж дня Президія Верховної Ради СРСР ухвалила Указ “Про передачу Кримської області зі складу РРФСР у склад УРСР”¹.

26 квітня 1954 року Указ надійшов на затвердження сесії ВР СРСР. Остання прийняла закон із двох пунктів: затвердити Указ від 19 лютого; внести відповідні зміни в статті Конституції СРСР.

Проте значно раніше (10 квітня 1954 р.), не чекаючи прийняття відповідного Закону ВР СРСР про входження Криму до складу України, голова Ради Міністрів УРСР

Н. Кальченко та секретар ЦК КПУ О. Кириченко звернулися до союзного керівництва з проханням розглянути проект постанови Ради Міністрів СРСР “Про заходи по дальшому розвитку сільського господарства, міст та курортів Кримської області”. Проектом передбачалося значне розширення посівів овочевих культур, закладка нових садів (на початку 1950-х р. порівняно з 1940 р. у всіх категоріях господарств площа садів зменшилась на 6 тисяч гектарів²), виноградників, ягідників, проведення цілого ряду заходів по збільшенню врожайності сільськогосподарських культур (в 1950 р. середній урожай зернових культур на кримській землі складав 3,9 ц/га) та підвищення продуктивності тваринництва. З метою заселення Криму (у роки Другої світової війни з півострова органами НКВС та МДБ було депортовано 231 262 кримських татар, болгар, вірменів, греків³) український уряд просив дозволу на додаткове переселення в Кримську область в 1954 – 1958 роках 17,8 тисяч сімей колгоспників. Згідно з поданим проектом в Криму планувалися роботи по будівництву здравниць та благоустрою курортів з таким розрахунком, щоб протягом 1954 – 1958 років довести кількість санаторних ліжок до 33,3 тисяч з обслуговуванням 400 тисяч чоловік у рік, освоївши при цьому близько 600 млн. крб. додаткових асигнувань. Міністерству шляхів сполучень доручалося розробити проект будівництва залізниці, що з’єднувала міста Сімферополь та Ялту. Разом з тим, передбачалося відновлення портів, зведення морських вокзалів в Ялті та Феодосії, побудова портових пунктів в курортних місцевостях Південного берега Криму. Проект містив також комплекс заходів щодо розширення торговельної мережі на півострові (наприкінці 1953 року в Криму було лише 3 хлібні

магазини, 18 – м'ясопродуктів, 8 – молочних, 2 – тканин, 9 – взуття, 5 – будівельних матеріалів та 28 – книжкових крамниць⁴), збільшення будівництва житла, покращення водопостачання та комунально-побутового обслуговування населення Кримської області⁵.

Подоланню глибокої кризи в економічній та соціальній сфері півострова слугував “План заходів по господарській роботі в Кримській області”, затверджений 16 липня 1954 року на засіданні Президії ЦК КПУ. Згідно з останнім, Міністерству охорони здоров'я та соціального забезпечення УРСР доручалося вивчити становище, яке склалося в лікувальних закладах області, стан пенсіювання в міських та районних відділах соцзабезпечення; Міністерству торгівлі та Укоопспілці – надати допомогу населенню Криму в забезпеченні хлібобулочними виробами, заготівлі картоплі, овочів та фруктів, а Укрпромраді ставилося завдання розробити заходи по збільшенню улову риби та її переробки, розширити виробництво плодоягідних вин і плодOPEREROBKI в регіоні⁶.

Рішення вищого керівництва партії та уряду СРСР про передачу Кримської області зі складу РРФСР до УРСР було схвально зустрінуте жителями кримської землі. Проте поряд із позитивними відгуками на акцію Російської Федерації серед деякої частини населення Кримського півострова спостерігалася деяка настороженість. Так, секретар Кіровського райкому партії Саричев повідомляв ЦК КПУ, що в районі “більшість товаришів ухиляються від оцінки факту приєднання Криму до України і на поставлене питання – як дивляться на це – відповідають – уряду видніше, як краще”. Найбільше занепокоєння у жителів півострова викликало так зване “питання про мову”. В ході численних розмов між кримчанами

висловлювалося припущення про те, що “викладання у всіх школах і вузах буде проводитися на українській мові, ... обласна газета буде виходити на українській мові і всі вівіски назв установ теж будуть українські”⁷. Певна стурбованість панувала в колективі Сімферопольського обласного драматичного театру, значна частина якого була переконана в тому, що з відкриттям в обласному центрі українського театру російська трупа змушена буде переїздити в інше місто. В “Інформації про відгуки трудящих Кримської області на Указ Президії Верховної Ради СРСР про передачу Кримської області до складу УРСР” зокрема зазначалося, що серед мешканців Ялти, Сімферополя “ведуться розмови про те, що на керівні посади Україна буде направляти своїх працівників, і що у зв’язку цим очікується велика перестановка кадрів”. Крім того, населення прагнуло почути відповіді на запитання стосовно майбутнього адміністративного підпорядкування Криму:

1. Чи буде Крим окремою областю?
2. Чи залишиться Сімферополь обласним центром?
3. Чи збільшиться територія області за рахунок інших районів, що прилягають до Криму?
4. Кому будуть підпорядковані здравниці Криму?⁸

Крім ідеологічної підготовки кримчан до змін через публікацію української тематики на сторінках місцевої преси, численні зустрічі партактиву з колективами промислових підприємств, колгоспів та радгоспів, керівництво УРСР переймалося виробленням дієвих заходів по забезпеченню швидкого економічного піднесення всіх галузей виробництва Кримської області. Відразу після святкування офіційної передачі Криму Україні, 26 липня 1954 року, ЦК КПУ прийняв постанову “Про заходи по дальшому розвитку сільського

господарства, міст та курортів Кримської області”, згідно з якою з республіканського бюджету передбачалось протягом 1955 року виділити 100 тисяч карбованців на облаштування прибережної смуги Південного берега Криму⁹. За клопотанням вищого політичного керівництва УРСР у середині 1950-х років було відновлено будівництво Північно-Кримського каналу¹⁰. Уже в перше десятиліття після передачі Криму Україні на півострові було збудовано потужний хімічний промисловий комплекс.

Незважаючи на територіальну й історичну спорідненість Криму та України серйозною проблемою у процесі входження півострова до складу УРСР був етнічний склад населення регіону. В зв'язку з цим республіканський уряд уживав заходи для заселення краю українцями й розвитку української мови. Впродовж 1955 – 1956 років на засіданнях Президії ЦК Компартії України неодноразово розглядалися питання пов'язані з виданням українською мовою органу Кримського обкому КПУ газети “Радянський Крим”¹¹, переходом кримського обласного книжкового видавництва на випуск масової літератури українською мовою¹², створенням у м. Сімферополі українського театру музичної комедії¹³, організацією відділення української мови та літератури в Кримському педагогічному інституті¹⁴. Передача Криму Україні, на думку вищого політичного керівництва республіки, неодмінно повинна була позначитися і на топоніміці регіону. 5 вересня 1955 року Президія ЦК Компартії України приймає постанову “Про перейменування деяких населених пунктів Кримської області”. Рішення української партійної еліти було продиктоване тим, що “у Криму багато населених пунктів, географічних територій мають незрозумілі для більшості населення області назви”. Першим на виправлення “незрозумілої”

назви партійні бонзи обрали селище Алупка-Сара Ялтинської міської ради, яке повинно було перетворитися на селище Шевченкове¹⁵. Отже в такий спосіб, політична верхівка КПУ долучилася до цілеспрямованих дій союзного керівництва по детатаризації Криму, нищенню культурних цінностей кримськотатарського народу.

Часто-густо ініціативу в “українізації” регіону перебирав на себе Кримський обком КПУ. В серпні 1954 року бюро обкому прийняло рішення про введення вивчення української мови та літератури в школах Кримської області. В записці надісланій до ЦК КПУ з даного питання зазначалось:

“В зв’язку з передачею Кримської області до складу УРСР Кримський обком КПУ вважає необхідним увести в 1955 – 1956 навчальному році вивчення української мови та літератури в школах Кримської області і просить розглянути наступні пропозиції по даному питанню:

1. Для того щоб надати учням шкіл області системні знання з української мови та літератури і тим самим забезпечити можливість випускникам навчатися в спеціальних середніх навчальних закладах та вузах УРСР, ввести з 1955 – 56 навчального року вивчення української мови та літератури з II по VIII клас включно у всіх школах області.

Запровадження вивчення української мови з 1955 року пояснюється тим, що в області немає підготовлених кадрів учителів, знаючих українську мову. Ці кадри необхідно підготувати протягом 1954 – 55 навчального року.

В області з 2193 учителів початкових класів лише 94 знають українську мову. Однак і вони досвіду викладання української мови зовсім не мають. Усього необхідно підготувати 1500 учителів для II – IV класів.

2. У Кримській області 320 семирічних і 140 середніх шкіл. В кожну семирічну школу необхідно направити одного викладача і в кожну середню школу – двох викладачів української мови та літератури. Вони ж будуть вести викладання в школах робочої та сільської молоді. Усього необхідно мати 600 учителів.

Обком партії просить ЦК КП України дати вказівку Міністерству освіти УРСР про направлення в Кримську область 600 учителів української мови та літератури для викладання в середніх та семирічних школах з 1955 – 56 років.

3. У зв'язку з тим, що в окремих семирічних школах учителі української мови не будуть мати повного 18-ти годинного навантаження, просимо дозволити облвиконкому виплачувати вчителям повну ставку.

4. В період з 1954 – 55 навчального року провести курси по вивченню української мови учителями початкових шкіл у кількості 1500 чоловік.

Дати вказівку Міністерству освіти розробити програму курсів і забезпечити вчителів початкових класів області підручниками української мови <...>

5. З метою забезпечення матеріальної допомоги та здійснення контролю за якістю викладання української мови в школах просимо ввести додатково в штат Кримського облоно 3 інспекторів-методистів, в штат Севастопольського, Сімферопольського, Керченського, Ялтинського, Євпаторійського, Феодосійського, Джанкойського, Білогірського району – по одному інспектору-методисту.

Створити при Кримському обласному інституті удосконалення вчителів кабінет української мови та літератури в складі завідувача та двох методистів¹⁶.

Утім здійснити прискорену спробу “українізації” Криму українським можновладцям, так і не вдалося. За даними на 1959 рік етнічний склад населення півострова суттєво не змінився: українці становили 22,3%, а росіяни – 71,4% мешканців Кримської області¹⁷. Разом із тим акція передачі Криму до УРСР, яка повинна була продемонструвати “вияв дружби й довір’я російського народу до українського” і підкреслити особливий статус України у складі СРСР, посилила автономістські домагання нового українського керівництва на чолі з П. Шелестом.

---

¹ ЦДАГО України. – Картотека постанов політбюро ЦК КПУ.

² Кримський “Подарунок Хрущова”: документальний аналіз міфу // День. – 2004. – 19 лютого.

³ Там само. – Ф.1. – Оп. 24. – Спр.6321. – Арк.12.

⁴ День. – 2004. – 19 лютого.

⁵ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 24. – Спр.3672. – Арк.2-3.

⁶ Там само. – Оп.6. – Спр.2110. – Арк.121-125.

⁷ Там само. – Оп.46. – Спр.6910. – Арк.3

⁸ Там само. – Арк.4-5.

⁹ Там само. – Оп.6. – Спр.2143. – Арк.27-28.

¹⁰ Там само. – Оп.30. – Спр.3847. – Арк.5.

¹¹ Там само. – Оп.52. – Спр.5822. – Арк.47.

¹² Там само. – Спр.5824. – Арк.162-173.

¹³ Там само. – Спр.4999. – Арк.64, 76.

¹⁴ Там само. – Спр.4998. – Арк.171.

¹⁵ Там само. – Спр.4999. – Арк.202.

¹⁶ Там само. – Арк. 247-248.

¹⁷ Баран В.К., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.). – К., 1999. – С. 82.